

KRITIKAI MOZAIK

A most száz esztendeje született Radnóti Miklós költészete már régóta (hosszú évtizedek óta) irodalmunk klasszikus örökségének része: egyik leginkább népszerű költőnk, akinek verseiben minden fellépő új nemzedék megtalálta a maga szellemi ösztönzését és táplálékát. Valóban, vannak költők, akiknek munkásságát nem tudja kikezdeni a változó idő és az irodalom befogadását is szabályozó olvasási „divat”. Sok ilyen költőnk van, hogy csak a huszadik században tekintsek szét, például Ady és Babits, Kosztolányi és József Attila, Illyés Gyula és Weöres Sándor, Juhász Ferenc és Nagy László – és ilyen Radnóti Miklós – őket nevezzük klasszikusoknak. Egy ünnepi évforduló, mint amilyen a költő születésének századik évfordulója, még inkább megerősíti ezt a klasszikus rangot. Ha a magyar költészetet úgy tekintjük, mint a nemzet sorsának hű tükrét és lenyomatát, az imént felsoroltak mindenképpen részesei és alkotói annak a teremtő kölcsönösségnek, amely a nemzeti történelem és a nemzeti irodalom között hosszú évszázadokon keresztül működött.

Radnóti Miklós tragikus sorsa intő jel is lehet, egy emberi sors és egy történelmi korszak közös tragédiájára világít rá – a költő tragédiájára, akinek nem volt más fegyvere, szemben a pusztulással, mint a tiszta szó, az emberi valomás. Ez a tiszta szó ma is él: áthatja az elméket és a szíveket – ezért tekinthetjük kortársunknak a költőt. Radnóti Miklós emberi példája és költői igazsága változatlanul érvényes a jelenben, akárcsak emberi magatartása: az okosság és a hűség, az értelem minden lehetőséggel számot vető bátorsága és a helytállás szelíd fegyelme. Okosság és hűség ritkán férnek meg egyazon szívben: az ész felméri a lehetőségeket, elemzi a világ ravasz kihívásait, aztán alkut tanácsol, óvatos visszavonulást. Az eszményekhez és elvekhez ragaszkodó hűség, mondják, nem e világra való. Az okos ember a szeleket szimatolja, kiegyezést keres, a józan észnek rendeli alá a lelkiismeret intő parancsait. És Radnóti Miklós? Vaslogikával fejtette meg a rejtélyesnek tetsző események értelmét, a lázasan forgó napok mögé látott, korán észrevette a ráleső pusztulást. Midőn mások abban a hitben ringatták magukat, hogy Magyarország a béke jótékony szigete lehet, ő a közelgő végzetről beszélt. Még otthon élt, könyvei között, midőn már teljes bizonyosságában látta előre a készülő személyes tragédiát: „...már tudom, halálra érek én is, / emelt s leejt a hullámzó idő” (*Negyedik ecloga*). Mégsem menekült, nem keresett sanda egyezkedést, noha szerette az élet szelíd örömeit. Az utolsó pillanatig a nehezebbet választotta, hű maradt elveihez, azt is mondhatnám, hű maradt önmagához, mindig önmagát választotta: saját személyiségét, saját sorsát teljesítette ki.

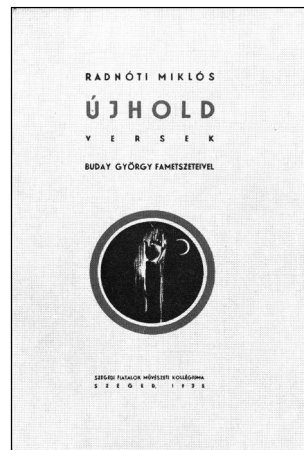
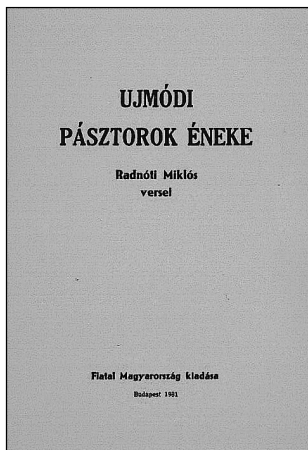
A „2x2 józanságá”-val vetett számot a történelem elvadult viharaival és saját sorsával e viharok között. Tudatosan élt, ebben volt őszinteségének értelme. Jól tudta, hogy nem menekülhet korának gyilkos hajszája elől, mégis küzdött: a költészet eszközeivel. Szavakba és formákba örökítette sorsának alakulását, a vad zuhanást, amelybe barbár erők taszították. A Lager Heidenau szögesdrótja mögött, az erőltetett menet embertelen poklában is szuverén emberi személyiség maradt, aki benső szabadságát és alkotó erejét meg tudja védeni. Mindent

elvehettek tőle: az otthon, az anyagi javakat, a barátokat, a családot, végül magát az életet, de attól, hogy ember módjára érzékelje helyzetét, és utasítsa vissza a megaláztatásokat, nem foszthatták meg az erőszakos halál pribékjei. Lélekben szabad maradt. Így győzött gyilkosain.

Költői népszerűségét jórészt e benső szabadság alapozta meg. Lehet szeretni Radnóti Miklós gyengéd szerelmi líráját, tájverseinek bukolikus derűjét, költői hangjának lágy dallamát. Igazából mégis költészetének morális ereje hat az olvasóra, az az erkölcsi erő, amely minduntalan átüt a gyengéd vallomáson, a lágy dallamon, s amely legteljesebben a kései nagy versek szellemi ellenállásában ölt alakot. A küzdelemre vállalkozó értelmes emberi sors, amely az üldöztetésben, sőt a nehéz és megalázó rabságban is képes megteremteni a maga méltóságát – évtizedek óta ez ragadja magával Radnóti Miklós híveit. Morális és esztétikai értékek egybeesése és kölcsönössége okozza, hogy Radnóti költészete nemcsak az oktatásban, hanem a köztudatban is odakerült a huszadik századi magyar líra korszakos életművei: Ady Endre és József Attila költészete mellé. Emberi alakjából példa lett, életműve az egész nemzet szellemi birtoka.

A róla és költészetéről annak idején készült írások: tanulmányok, kritikák, személyes vallomások mindezt fényesen igazolják. Radnóti Miklós személyiségevel, sorsával, költészetével minden korszaknak számot kellett vetnie – ennek a számvetésnek néhány dokumentumát mutatja be a most következő kis „kritikai mozaik”. Szerepet kaptak itt barátai, mint Baróti Dezső és Buday György, nemzedékének kritikusai és irodalomtörténetírói, mint Komlós Aladár, Bálint György, Halász Gábor, Szerb Antal és Sőtér István, költőtársai, mint Weöres Sándor és Vas István, vagy éppen utókorának költői és írástudói, mint Pilinszky János, Juhász Ferenc, Tornai József és a közelmúlt kiváló irodalomkritikusa: Kiss Ferenc. Az ő írásaik tükrében kerestem Radnóti Miklós egyéniségét és költészetét – a költő születésének századik évfordulója mindenképpen arra ösztönöz bennünket, hogy ismét és ismét lapozzuk fel verseskönyveit és engedjük át magunkat annak a varázslatnak, amellyel ezek a könyvek megajándékoznak minket.

Pomogáts Béla

Arcképvázlat Radnóti Miklósról

„Értelmet sugárzó magas és nyílt homloka volt, ezt csak kiemelte hosszú, mindig gondosan felfelé fésült, kissé hullámos szőke haja, az egyetlen vonás, ami különösen a diákévekben kissé poétásnak tűnt rajta. Erősen nyílt szemei mélyen feküdtek a homlok alatt, szokatlanul tiszta, sötétes zöldjűkben mintha távoli erdők frissesége vagy borongása tükröződött volna, szeretett sejtelenesen messzire nézni, az ifjúság forradalmat váró idején még vidáman, bizakodóan; később már gyakran bánat ült az érzelmes ellágyulást nem ismerő, szép szemekben, amelyek a vékony, erősen hosszúkas, a fáradt napokon kissé beesett arc egészséges barnasága felett ragyogtak vagy révedtek el. Arcának finom élet sem törte meg semmilyen zavaró puhaság vagy keménység, komoly, inkább meditációra, mint ábrándozásra hajlamos, intellektuális arc volt ez; eredendő komolyságát a keskeny, hosszúkas, kissé vérszegény ajkak s a hátrahúzó áll is erősen hangsúlyozták. Halk szavakkal, melegen és színesen beszélt. Szavait gyakran tanítani, magyarázni szerető emberség járta át, de ha valakivel nem értett egyet, indulatos is tudott lenni, ilyenkor szenvedélyesen vitázott, »pattogott, mint a tűz«, különösen ha szívügye volt az, amiről szó esett. Elveiből, meggyőződéséből soha egy jottányit sem engedett, diplomatikus hallgatással sem. Mindenkire kedves, közvetlen és előzékeny volt, amíg megérdemelte, képmutató udvariasságra azonban még véletlenül sem fanyalodott.

Egész életében szegény volt, így a verseken kívül alig maradt leltárba szorítható, látható emlék utána: a legszebbet, emberi egyéniségének már a testi megjelenéséből is kisugárzó, soha nem akart és soha nem keresett, előkelő egyszerűségét és természetességét ma már csak a felé visszaborongó emlékezés tudja felidézni. Nem volt rajta semmi feltűnő, semmi hivalkodó. Egyszerű színekben, rendszerint szürke vagy barna ruhákban járt, általában sötétes nyakendőt kötött hozzájuk, s a jól szabott, gondosan vasalt ruhák azt is elárulták, hogy vigyáz rájuk, nem piperkőc módra, hanem úgy, mint azok szokták, akiknek kevés van belőlük. A baloldali fiatalok egy részére akkortájt jellemző s gyűrött-ségével, kócosságával hivalkodó álpuritánságot éppúgy lenézte, mint a bohémes lomposágot, nyegleséget vagy a franciásság, angolosság egy időben divatos pesti imitációit. Egyszer gúnyolódva beszélt valakiről, aki, hogy hiteles proletárnak lássék, összegyűrte és cigarettával égette rongyossá a gazdag szüleitől kapott divatos ruháját, a harmincas évek táján újból divatba jött neoszeccessiós maskarák pepita ruháját pedig hol komoly, hol tréfálkozó megvetéssel emlegeti. Sohasem akart Kakuk Marcinak látszani, de Rezeda Kázmérnak sem. A divat változásai egyébként mindig hidegen hagyták: a ruháké is, a költészeté is. Egyszerűsége, természetessége azonban nem a hivalkodás nélküli öltözködésből, hanem magának az embernek egyszerűségéből és természetességéből fakadt, keresetlen civilizáltsága (sohasem láttam szakállasan, néha naponta kétszer is megborotválkozott) már az első pillanatban a díszletek és kellékek nélkül élénk lépő emberre terelte a figyelmei. Karcsú, sovány teste aszténiásan törekenynek

látszott, pedig igazában kisportolt, sőt egyenesen szívós volt, könnyed, harmonikus lépésekkel járt, fürgén mozgott. Kisdiák korában ő is rúgta a labdát, később versenyszerűen is futott, teniszezett, az érettebb években mindezt azután az evezés és a síelés váltotta fel. A sport mégsem uralkodott el életén, csak a test és az intellektus bensőséges harmóniájához segítette hozzá.”

Írók, érzelmek, stílusok.
Budapest, 1971. Magvető Kiadó, 336–338.

B U D A Y G Y Ö R G Y

Radnóti Miklós emlékezetére

„Nekem az ifjú Radnóti Miklós évtizedekkel ezelőtt a legszűkebb baráti körömhöz tartozott. Kevéssel Szegedre kerülésem után, egyetemi hallgató körünkben csatlakozott a vezetésem alatt álló Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumához. A Művészeti Kollégium tagjai úgyszólván naponta találkoztak, eszmecseréztek és vitatkoztak; többnyire a szegedi Dóm téren volt műtermemben vagy a Bethlen Gábor-kör hivatalos helyiségében, majd később grafikai lektori szobámban az egyetem bölcsészeti karán. Az ifjúkori közösségi alkotás feledhetetlen évei voltak ezek mindnyájunk számára, melyek során a művészetek, a tudomány és a politika minden vonatkozásában a »növelő közösség« – ahogy Radnóti Miklós egyik versének ajánlásában a Művészeti Kollégiumot nevezte – megformálta és kialakította alapvető nézeteinket; amikor is valamennyien döntő ösztönzést kaptunk hátralevő életünk évei és hivatása számára is.

Ha egyetlen mondatban kísérelném meg meghatározni Radnóti Miklós személyi kontribúcióját mozgalmunk fejlődéséhez, úgy ezt abban látom, hogy csatlakozása a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumán belül azt a fonalat erősítette meg, amely munkánk egyetemesebb, országos és európai, a szó valódi értelmében népi és ugyanakkor nemzetközi szemléletét érezte céljának, szemben azzal az egy-két társunkkal, akik a valóságos politikai és társadalmi helyzetben az általunk »immanensnek« minősített ún. »szegediességekben« igyekeztek fedezéket találni. Ez a fajta provincializmus a maga kritikamentes értékelésével mindig is legfőbb veszélye volt minden – főleg vidéki – megmozdulásnak Magyarországon: csak azok alkottak maradandó értéket, akiknek sikerült felülemelkedniök a provincializmus kényelmes, de vicinális jellemvonásain. Radnóti Miklós belépésével az utóbbi vonal döntő többségre tett szert, melyet rövidesen – és logikusan – követett az egy-két, inkább helyi értékű társunk kimaradás a Művészeti Kollégiumból. Radnóti Miklós minden szeretetre méltó volta ellenére ezekben az alapvető kérdésekben nem ismert tréfát, s jelenléte siettetta a döntést. Ez így volt jó az ő szempontjából s a mienkből egyaránt.”

A 2x2 józansága. Emlékezések Radnóti Miklósról. Budapest, 1975.
Magvető Kiadó, 68–70.

Lábadozó szél

„Szeretem Radnóti Miklós verseit. Szeretem azt a komoly és alig észrevehető pátoszt, mely strófáiból kicseng. Ez nem a szokásos, kissé ódai hang, mely együtt jár a bukolikus költészettel. Önkéntelen pátosz ez, a tömegek mozgásának, a társadalmi események történésének természetes, hogy így mondjam, potenciális pátosza. Radnóti verseiben a természeti elemek, a virágok, az állatok, a hegyek, a szél rendszerint emberi hangulatok, érzések és – igen gyakran – szociális események szimbólumai. Szellő, holdfény, szagok aktív forradalmárokká válnak ebben a strófában:

*ó; tavaszra már zöldkontyu
csemetefákat is csemeteszellők agitálnak
és késeket bordoz a szaladó holdfény majd
a guggoló méla szagoknak!*

A társadalom és a természet egységbe olvadnak Radnótinál. A természet nála szakadatlan kis forradalmak és harcok végtelen szövevénye, és a társadalmi forradalom: természeti jelenség. Az utóbbira példa ez a néhány szép sor:

*fizessetek nékem két erős cipőt és
elmegyek napnak Indiába sütni, hol
fehér utcákon reggel a lázadás szalad,
szép rőt haján a fiatal tömegekkel!
vagy elmegyek fényleni bónak az erdélyi
tetőkre, hol balladák himzett szoknyáit
fújja feketén éjjel a szél, mert szél
se fúj itt már!*

»Személyes« versek ezek, és mégis kórusként hatnak. Talán ez teszi őket vonzóvá és hatásossá. Emberi írások. Forradalmiságuk nem elhatározott és szárazon programszerű, hanem a költő pszichéjének szerves része. Radnóti új kötete felfelé mutat, az értékes fiatal költő eddigi rövid fejlődési vonalában.”

*A toronyőr visszapillant. Budapest, 1966.
Magvető Kiadó, I. kötet, 189–190.*

KOMLÓS ALADÁR

Radnóti olvasása közben

„...az idill, mondom, nem szűnik meg, sőt – akármilyen különös – most valósul meg igazán. A természet 1933-tól kezdve nem tépett nála, mint előbb, csak szomorú; de gyakran békés, sőt humor költözik a tájba; a költő nem dachból, tüntetően idilli, hanem egyszerű szeretettel merül el a dolgokban. Nincs magyar költő, akit úgy foglalkoztatna a természet, mint a pesti Körút e szülöttjét.

Ha utolsó éveiben eklogákat ír, ne feledjük, hogy az ekloga is pásztorkölteményt jelent; az eklogák és az »újmódi pásztorok éneke« tehát még mindig ugyanarra a fikcióra épül: arra, hogy itt egy pásztorköltő áll előttünk. Szüntelen izgatja őt, hogy mi a fák, füvek belső élete, valósággal társalog velük, beléjük olvad, hogy átélje és kilesse titkukat. Állandó öröm forrása ez neki. Ha a természet kezdetben valami anarchikus lázadás, ellenzékiiség zászljaja volt számára, most valami panteista, pajtási együttélés boldogító alkalmá. 32-től már merészen él e sajátos eszközével, a természet játékos megelevenítésével. Varjak, füvek, sőt az élettelen tárgyak is elevenek nála, izegnek-mozognak, groteszkül mindennapos, szinte kispolgári életet élnek, különféle történeteket élnek át és játszanak el, vagy épp bohóckodnak. Elevennek és kicsinek látja a természetet, hogy jobban szeretesse.

Tárguló irodalom. Budapest, 1967. Magvető Kiadó, 183–184.

WEÖRES SÁNDOR

Radnótiról

„Egy-egy nemzedékben van harminc költő, ötven költő vagy száz, akik körülbelül egyenlő eséllyel indulnak. Az első köteteik alapján nem érezzük meg azt, hogy ki a maradandó és ki az időben elkallódó. Ez csak valahogy később alakul ki.

De ha most megnézem Radnóti korai verseit, ott is valahogy folyton előreve-títődik a korai erőszakos halál, ami őt érte.

Az állandó menekülés motívuma.

Valamelyik versében azt írja, hogy az ő és a párja élete úgy lóg az ujjon, mint a tilosban lőtt nyúl egy madzagon. Vagy ahogy a kés lassú tekintetéről ír. Vagy az agyonlövés fenyegetése. S csak később derül ki, hogy valahogy a halálát, az utolsó éveit előreve-títve meg tudta írni, meg tudta érezni.

Ahogy például Keats sürgősnek érezte, hogy mindent megírjon. Mintha előre tudta volna, hogy ő huszonnyolc éves korában meg fog halni. Vagy ahogy Rimbaud, aki különben nem is halt meg olyan nagyon fiatalon, sürgősnek érezte, hogy tizenöt és tizenkilenc éves kora közt írjon meg mindent. S utána elment kereskedőnek Abesszíniába, és nem írt többet verseket.

Vannak ilyen furcsa jelenségek. Petőfi is ilyen: huszonhat éves korára már annyira befejezett volt az élete, hogy huszonnégy éves korában írta: »íme sötét hajam őszbe vegyül már, a tél dere már megüté fejemet...« Már az öreg kortól búcsúzás, a halál küszöbén, s ez egy huszonnégy éves ember tollából!

Úgy látszik, hogy az ember nem annyi idő, amennyit az évei mutatnak.

Petőfi vagy Keats huszonhat vagy huszonnyolc éves koráig végig tudta élni az emberi életkorokat ... az aggságig. Nem hiszem, hogy az ő életük rövidebb lett volna, mint mondjuk Goethéé...”

Késői beszélgetések Radnóti Miklósról. Lejegyezte Tóbiás Áron. Tiszatáj 1977. 3. sz. 48.

A líra ellenforradalma

„A legtöbbet fejlődött Radnóti Miklós. Sokáig könnyen hajolt a másoktól kapott élmények után, és hangja, mint a mutáló fiúé, ideges törésekkel öltött új és új alakot. Utolsó kötetében meglep a váratlan biztonság, amellyel e kísérletezések emlékét egy-egy színben, jelzős kapcsolatban, rebbenő ötletben át tudja menteni az érett versbe. Szerencsés költői stádium, ahol a nyersanyag már formába ömlött, de még nem vetkezte le teljesen régi természetét, és éppen zavaró voltában hat. Ilyen sorok: »az új fű kidugja törét«, »s íme már, mint a sár – a hétfő úgy ragad ránk«, »a rémülettől – fehér és púpos lett az út« – éles plasztikájukkal nem közvetlen szemléletből születtek, hanem nagyon is elhatározott, »programos« igényekből, amelyek valaha versek sorában követelődtek – eredménytelenül, mert nagyon is rájuk épült minden. Ami alapnak nem volt jó, az remek most habarcsnak, ami forradalomnak gyenge volt, az most békének lüktető, eleven és bátor. Legjobb verseit (Himnusz, Április II, Ballada) egészükben ez a lüktetés viszi, képzetek acélos pattanása, egykor mutatvány, ma már természet.”

Válogatott írásai. Budapest, 1977. Magvető Kiad, 489–490.

S Z E R B A N T A L

Járkálj csak, halálraitélt

„Hogy költők fejlődnek, a valóságban is, nemcsak irodalomtörténeti munkák lapjain: ritkán tapasztaltam annyira, mint mikor utolsó verseskötetét olvasom ennek a költőnek, akinek minden kötetét, az elsőtől kezdve kíváncsian és kedvvel olvastam. Atni a régebbi kötetekben néha kissé zavart, hangjának érdekessége, dikciójának göröngyössége, mostanra már teljesen eltűnt. Radnóti költészete kisimult, mint az esti tájak, amelyeknek megszélidülését oly sokszor és oly szépen írja meg. A sokféle összetevő, hatás és tendencia, amelyből költészetét kiszűri, összeolvadt, összeerjedt, a költő és a stílusa itt áll előttünk készen, és új kötete a megérettség, jóleső érzését kelti fel.

Radnóti Miklós tematikája nem különösen gazdag: szerelem és halál ünnepelesen mindennapi elmondandói az övék, és azon kívül, különösen ebben a kötetben, a háborútól való ideges, eksztatikussá riadt félelem. Nem a meggyőződéses pacifista beszél ezekből a versekből, hanem a rémült ember: az életéért és az övéi életéért feljajdul lélek; azért olyan megrendítőek. Új perspektívákat nem vág mélyebb titokzatosságok felé – és bizonyára még sok mindent lehetne mondani, hogy mit nem tesz Radnóti Miklós költészete. De mi inkább annak örülünk, amit megtesz, amit megad, amivel nagy elégedettséget kelt az olvasóban.

Örülünk a színeinek. Gazdagon és meglepő fényhatásokban tükrözi a világot, és a világ, amit tükröz, nem az unott világ, hanem valami más – azokról a fákról, holdakról és hajnalokról beszél, amiket csak költők szoktak látni ebben a földi életben. Hasonlatainak nagy mestere, hasonlatainak az ember külön is örül, mint remek kis ékítményeknek, és a vers egészében is örül nekik, mint nagyszerűen beillesztett építőelemeknek.

De ezúttal leginkább a dikciójának örülünk. Itt voltak a bajok régebben, itt lehet a fejlődést észlelni. Ebben a kötetében már nincsen semmi stílusterés, az egész kötet egy alaphang, amiről most már messziről meg lehet ismerni, hogy Radnóti Miklós hangja. Ez a dikció annyira emelkedett és próza-távoli, amennyire, gondolom, minden igazi költő dikciójának próza-távolinak kell lennie, mégis természetes, közvetlen, olyan, mintha valaki a közeledben és halk hangon beszélne. Szerepéből már sosem esik ki, és szerepe az, hogy a rémület és enyészet képein át is elvezessen a tájnak arra az egyetlen pontjára, ahol a legszebb a hajnal és az alkonyat.”

Válasz 1973. 52–53.

K I S S F E R E N C

Radnóti patriotizmusa

(A Nem tudhatom-ról)

„A vers utolsó szakasza már az esedékes ítélet bíráihoz fordulva mondja el az előzők során felmutatott haza védelmében az utolsó szót. Az egész nép számára kér kíméletet a költő. Nem azért, hogy a vétkeseket is óvja. A szegényt-gazdagot, bűnt-büntelent keblére ölelő haza hamis illúziójával szemben ő tisztán kirajzolta előbb az igazit: a dolgozók, az ártatlanok, a nemes és tiszta elmék hazáját. S épp mert van ilyen haza, nemcsak a szívekben, de szilárd művekben, tájban, kultúrában, nyelvben, emberi kapcsolatokban is, ezért emelhet szót a kollektív érvényű büntetés ellen. Tudja, hogy egy vétkes háború bűneiért valamiként az egész nemzet felelős. (Ha másért nem, hát azért, mert eltúrte a rezsimit, amely a háborúba vitte.) Tudja, hogy a történelmi szokásjog általában nemzeteket ítél, s ha e szokásjoggal szemben mégis szót emel, nem az irgalom krisztusi ábrándjának jegyében teszi, hanem abból a szocialista és mélyen emberi meggyőződésből, hogy egy vétkes rezsim bűneiért nem lakolhatnak az ártatlanok, s nem pusztulhat el a haza. A haza, amely foglalata mindannak, mit évszázadok során a nemzet teremtett, bölcsője és felnevelője a költőnek; legszemélyesebb emlékeinek őrzője, műveinek közege; folytatója és beteljesítője minden igalak szándékainak. Jövője tehát amennyire magyar, annyira egyetemes ügy is.

Az utolsó sorok e meggyőződésből nyerik fokozódó súlyukat és emelkedő pátoszukat. A kérlelő érvelés, a »Ne taposatok rajta nagyon« aggodalma ott

remeg most is a szöveg mélyén. A lelkiismeret érzi az azonosulásból rá háruló felelősséget, de a költő jogát is és a küldetés méltóságát is. A biblikus zengésű szavak (»bűnösök«, »vétkezettünk«, »bűntelen«, »csecsszopók«, »jelt nem ír hazánkra«) közbeszövése már ehhez hangolja az olvasót: a tragédiával és újjászületéssel terhes, sorsfordító helyzet komolyságához. A meghitt vallomás ünnepeyes jövendölésbe csap át. Felgyorsul a mondatok irama, élénkül belső lüktetésük, feszesebbek a jambusok is, csak a »fojtott« szó és a »majdan« jelzi a megidézett jövő és a komor jelen közötti távolságot. A szakasz utolsó sorának magas és telt kizengését azonban a hitteljes állítás határozza meg.

Ezután nagy szünet következik. Csendjében az adott helyzet félelmetes realitása sötétlik. S a költő, aki dolgát elvégezte, azonosulásának értelme szerint, a közös haza sátra alá húzódva, remegő lélekkel ajánlja felmutatott vagyont: hazája jó ügyét és nehéz sorsát ítélőbírói kezébe. Ezt is a maga módján: már nem prófétás gesztussal, hanem ismét a közvetlen horizont közegében, látszatra ismét úgy, ahogy a mezei ember az ítéletidő előtt magában felfohászkodik: »Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.« Mélyről eredt sóhajtás ez, alig hallható, de érezhető, hogy a mellre, amelyből felszakadt, nagy terhek nehezedenek.”

Művek közléről. Budapest, 1972. Magvető Kiadó, 89–91.

S Ó T É R I S T V Á N

La Fontaine és Radnóti Miklós

„Idill és tragikum szervesebben még senkinél sem egyesült, mint épp önála. Az ő »újmódi pásztorainak éneke« komor, elátkozott tájból visszhangzik. Idill és halálfélelem: Radnóti költészetének sorsa múlik azon, vajon legfőbb két sugallóját egyidejűleg tudja-e megszólaltatni. S ez talán ott sikerülhet neki legkönnyebben, ahol vesztett idilljének emlékét a halál bizonyossága ernyőzi. A fiatal Radnóti jövőjét féltették egyesek az idilltől, melynek szelíd-követelődző igényét sohasem tagadta meg – ma már tudjuk, hogy költészetének későbbi, igazánti nagyságáért kezeskedett ez. Mindannak, amit oly »ernyesztően« idillinek éreztek ezek az aggályoskodók: csak az »erőltetett menet« napjaiban derülhetett ki igazi értelme és értéke. »Bolond, ki földre rogyván fölkel és újra lépked«... – igen, csak a bori halálmenet állomásain telítődhetett a nagyköltészet igazi sugallatával a távoli idill verandájának, rőt sövényének, méhözngésének emléke. A »biedermeier« idill szemünk láttára magasodott hősivé, tragikussá helyesebb szóval: klasszikussá!

És a klasszicizmus hívása kezdettől ott visszhangzik e korai halálraítelt költészetében! Tévedne, aki azt hinné, hogy ezt a hivatást csak a hexameteres sorok vagy az eklogai párbeszédnek nyilatkoztatják ki! Csokonai óta talán egy költőnk sem ismerte a szenvedélyes gyengédség oly megható szavait, aminők-

kel ő tudott becézni asszonyt, tájat, gyümölcsöt, hajnalt – micsoda nedvdús, olvadékony gazdagság, micsoda szüntelen, himnusz elragadtatottság, keresi is verseiben az örökkévalóságot! Túlságosan is nyílt, sebezhető világ, túlságosan is édes, meghatott líra: néha már-már igazat adunk a korai esztendők aggályoskodó kritikusainak! Hogy félrebillenne ez a mérleg, ha ellensúlyként serpenyőjébe oda nem tudná vetni a halált! Ami csak olvadékony, lebegő és illanó ebben a költészetben, mily szilárdná, megmásíthatatlanná és zárttá válik a halál jelenésére. Márpedig ez a jelenés a legfontosabb Radnóti-versek végén mindig bekövetkezik, borzongató és boldog berekesztésül, legméltóbb záróütemeként az idillnek, mely immár elvesztette felelőtlenségét, önző ragyogását – mindazt, amiért bárki is feleslegesnek, frivolul fényűzőnek mondhatná! A napfényes reggel, ím szembefordult a fekete éjszakával, az élet magába öleli a halált, a boldogság a fenyegetettséget, a szó a némaságot – önmaga ellentétébe fordul e költészet, lassú, ragyogó kerékként: s küllőin felvillannak az igazi klasszicizmus jegyei?

Mert Radnóti költészetét idill és halál feszültsége végül is a klasszicizmus egyensúlyával ajándékozta meg – ritka és becses egyensúllyal, melyet csak a lélek biztonságát ismerők nyerhetnek el. S nyújthat-e bármi is rendületlenebb biztonságot, mint az immár nem rettegett, de elfogadott halál? Felvillannak a halál fekete tükrei is az élet képeinek kísértése előtt: Bor halálos égboltja alatt az egyensúlyt az idill emléke teremti meg – ugyanazé az idillé, melyet annak idején oly diadalmas-titokzatosan járt át a halál ígérete!”

Tisztuló tükrök. Budapest, 1966. Gondolat Kiadó. 210–211.

PILINSZKY JÁNOS

Radnóti Miklós

„Sokat olvastam életemben, mégis kevés író az, akivel naponta együtt élek, úgy, mint egy elháríthatatlan gondolattal. E gondolatok jelenléte egyszerre személyes és egyszerre személytelen bennem. Valamiféle olyan megoldhatatlan problémát képviselnek, aminek megoldhatatlansága ezerszer eligazítóbb és informatívabb, segítőbb és megvilágosítóbb mindenfajta belátható és elfogadható bölcsességnél vagy úgynevezett igazságnál.

Vannak bizonyos alkotók, akik számomra egyszerű szóvá, szótári szavakká váltak. Nem irodalom- vagy kultúratörténeti nevekké. Számomra fű, fa, tenger vagy pitypang ugyanúgy szó, behelyettesíthetetlen megnevezés, mint Mozart, Hölderlin, Bach, Dosztojevszkij vagy Leonardo. Az, hogy ki tudom mondani és le tudom írni, hogy fa, ugyanolyan rejtélyes és egyetemes »valami«, mint amikor módomban áll kimondani: Mozart, Platon, Novalis.

Szótári szóvá válni csak valami egyszeri, kihagyhatatlan és behelyettesíthetetlen képes. Valami nagy valaki. Mindegy. S itt mindjárt be szeretném vallani, hogy Radnóti Miklós számomra éppúgy szó, egyszeri, pótolhatatlan, kihagyha-

tatlan és persze megismételhetetlen, mint az, hogy szög, idill, kert, vagy mondjuk kenyér, vagy az a szó, hogy tömörség.

Hogy mi ennek az átváltozásnak a folyamata? Az, hogy egy emberi vagy már irodalmi név »közönséges« szótári szóvá alakulhat? Sajnos keveset tudok entock az átváltozásnak a folyamatáról. Mégis megkísérelném leírni és úgy-ahogy megindokolni.

Kezdem talán a legkézenfekvőbbel. Az emberi szellem alig-alig föltérképezhető s nagyon is útvesztőkkel teli, olykor már-már zavaros történetében ritka az a művész, akiben tengernyi problémánk körül legalább egy-egy a gyűjtőlencse élességével és a pont határozottságával megjelenik. Amit Radnóti életében egyedülállónak érzek, azt szánalmas elvontsággal »szituációs zsenialitásnak« nevezném. Tehetségét – amely minden úgynevezett alkotóban alig több néhány – százaléknál – egy kiszámíthatatlan helyzet s méghozzá egy olyan tragikum növesztette fel, melyre indulásakor aligha számított. Fiatalkori költészetét néhány szürrealisztikus elem beszivárgása jellemezte, majd egy váratlan és tökéletes hangvételő bukolikus líra. Látszatra erre született: az idillre, az elvesztett latin paradicsom visszaszerzésére. Mondataiban klasszikusan van ismét jelen a szilvalekvár illata, a kedves, a kert és a barátság időtlen törekenysége.

És ezekbe, az üvegfüvők aggodalmas finomságával alakított mondataiba szabadul be a világ talán legmegalázóbb szerencsétlensége.

Ügyetlenségből nem változtatta meg stílusát? Alig hiszem. Az, amit barbár ésszel szituációs zsenialitásnak neveztem, de amit egyszerűen hűségnek is mondhatnék, hozta létre költészete utolsó korszakának valóban »kiszámíthatatlan« remekeit. S itt érzem, hogy minden elemzés mennyire kevés. A legtöbb, amit tehetek, a pusztán tény leírása, az, hogy ez a »képtelen ötvözet« létrejött. Létrejött az, amire eleve készült, s amire egyáltalán nem készült fel. Eklogákban közölte azt, amit még egy Beckett is csak fejlődész stílusban merészelt.

Véletlen ez a csoda? Ezzel is csak nagyon keveset, mi több, a lehető legkevesebbet mondhatjuk. Mert a nagyságban mindig ott van a bizonyos személytelen elem, amit korok szerint örületnek, véletlennek vagy a külső összefüggések szerepének nevezünk. Radnóti, mint a legkülönbek, több önmagánál.

Történészek és irodalomtörténészek majd megírják sorsát, belső költői fejlődését. Én befejezésül is csak azt mondhatom, amit előszörre írtam le. Fű, fa, pitypang, Hölderlin, tenger – egyszóval szótár. És benne az ezer és tízezer behelyettesíthetetlen szó között: Radnóti Miklós.”

Élet és Irodalom, 1974. 44. sz. 3.

VAS ISTVÁN

Erőltetett menet

„Vannak költők, akiknél az, ami megtörtént velük, elválaszthatatlan attól, amit megírnak. Petőfi halála után a legkülönbözőbb gondolatok és vágyálmok bukkantak föl, hogy él, orosz fogságban, aztán hazajön, valaki még olyasmit is írt,

hogy Petőfi Párizsban – ezek mind nagyon szép játékok. Ki merne arra válaszolni, hogy Petőfinek meg kellett-e halnia. De a mi képzeletünkben és tudatalatti tudásunkban elválaszthatatlan a versei megértése attól, hogy meghalt, és úgy halt meg, ahogy megírta az Egy gondolat bánt engemet-ben. Ez gyermeketeg naivnak, iskolásnak hat, mégis így van. Radnótinál, ahogy a verset befejezi, és azt mondja: »Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!« – az a fölkelek, mert tudjuk, hogy ezen múlik, hogy amíg fölkel, addig nem lövik le, ha nem kel föl, akkor lelövik. Erre visszavetül az, amit utolsó versében, az utolsó Razglednicában ír, hogy »Der springt noch auf« és »Igy végzed hát te is, – súgtam magamnak«. Attól értjük igazán ezt a verset is. Tehát az Erőltetett menet fölkelek szavának a borzalmához hozzátartozik az, hogy ismerjük másfél hónap múlva írt utolsó versét, amelyben ezt a fölkelek szót megmagyarázza, és tudjuk, hogy Radnóti halála szóról szóra hitelesítette ezt a verset. Minden közelebbi megfogalmazása ennek a kérdésnek léhaságnak hatna vagy naiv pátosznak. De itt nem lehet kettéválasztani a költészetet és az életet, illetve a halált. Vannak olyan versek, amelyek beteljesítik Keats esztétikáját, a beauty is truth, truth is beauty-t, azt, hogy »a szépség az igazság, az igazság a szépség«. Ahol olyan szorosán és elválaszthatatlanul függ össze az erkölcs és a szépség, az élet és a halál és a szépség, mint az Evangéliumban. Ezért, azt hiszem, le is írtam én Radnótinak ezekről a verseiről, hogy evangéliumi versek. Ezt nemcsak és nem annyira a felfogásáról írtam, mint inkább arról, hogy az erkölcsnek és a szépségnek, az életnek, a halálnak és a szépségnek ez az elválaszthatatlan egysége van bennük.”

Jelenkor, 1979. 3. sz. 265.

J U H Á S Z F E R E N C

A boldog halálraitélt

„Mert aki a halált tudja, az tudja csak az életet. Mert aki a halált ismeri, érti csak az élet megmásíthatatlan örömét. Radnóti Miklós tudatossága ebben a legpontosabb és a legszebb. A halálismeretben és az életszeretben. Mert nem akart ő sem meghalni korán. Mert nem akart ő sem meghalni idő előtt. Mert élni akart ő is, élni a tiszta halálig, mint ahogy élni akart a tiszta halálig Petőfi Sándor. Élni akart a teljes életig tovább, élni akart a tiszta teljes halálig, de hát neki nem így adatott. Neki sem így adatott. És ő tudta, miért. És ő tudta mindig. Ő vállalta léte sorsát, a szöges-dróthálóba-göngyölgő szarvas-sorsot, a szögesdróthálóban vergődő fehérszarvas-végzetet, a fekete árnyék-csipkeszőnyeggel beborított, virágzó halál-szövevettel leterített vér-virágú, vércsöpp-liliomokkal szegett ember-utat, a végsőt, a lehetetlent, a kimondhatatlan csak neki-kimondhatót, az emberszörrel, emberagyvelővel, embercsonttal behintett egyetlenséget, a véres megalázottság és csontkiszolgáltatottság tömeg-újtját, a fekete Golgothát. Mit tudott ez a fiatal férfi, mit tudhatott ez a fiatal nagy költő, milyen nálunk többet, tudásunknál rejtelmesebbet és végzetesebbet, hogy olyan bátran és olyan egyszerűen vállalta végzete sorsát, nagy útja vad és

bánatos terheit? Ó, micsoda mámor, micsoda öröm, micsoda vad, tiszta, lobogó mámor volt olvasni füzetes vékony verseskönyveit kereskedelmi-iskolás kisdíákkoromban, amikor a békalehelet-szagú, denevérszárny-szagú, bagolypislogás-szagú; szürke porcsipke-szemfödős antikváriumok polcain kutatva és mohó kamaszujjaimmal turkálva megtaláltam őket, s vittem haza lázas és magányos, vacogó és szorongásos petróleumlámpafény-éjszakámba, gyertyaláng-hajnalaimba, s milyen csontváz-ölelésű vad szorongás, csontváz-birkózású fuldoklás, verejték-ingű dacos szégyen, szégyen-mámorú szívütés-végzet volt olvasni később, a Zöld Téboly, a Fekete Téboly után az utolsót, a párolgó eleven kristályvirágok tornyát, a pórusos lélegző gyémánt-könyvet, a prófétakönyvként lángolót, amelynek végzetes és pontos soraitól, végzetes és pontos, valóban halálfontos énekeitől és elégiáitól, virágéletű, növény-természetű dalaitól sírnunk kellett, s törpe mohamanóvá zsugorodtak csillaglombúnak vélt bánataink és kis-szárnyú jajgatásaink. Mert Radnóti Miklós nagy tudatosító! Sorsával tudatosító. Akaratával tudatosító. Vállalásával tudatosító. Énekével tudatosító. Sorsa-útjával tudatosító! Ez a költő, aki maga is a legtitokzatosabb és legrejtelmesebb metamorfózison ment át, metamorfózisra kényszerítette létünket, az utána-jövőket.”

Vázlat a mindenségéről. Budapest, 1970. Szépirodalmi Kiadó, 88–90.

TORNAI JÓZSEF

Az utolsó Razglednica

„Kevés versszövege van a XX. század irodalmának, amely ilyen együttműködésre, a versnek az olvasóban való továbbépítésére kényszerítene. Ha a költészet legnagyobb ellensége az irodalom, akkor itt Radnótinak sikerült a valóságot, utolsó napjainak kegyetlen, valószínűtlenül embertelen valóságát minden irodalmiságon túl közvetlen közelünkbe hozni. Már az első két, rendkívül láttató, látomásos, nagy mozgást sugalló ige, a »mellézuhanam« és az »átfordult« megadja a vers magával rántó indítósebességét. A Negyedik Razglednica valóságközeliségét, szinte teljes azonosulását a valósággal - amikor már nincs szükség semmi »költői« beavatkozásra - mégis a második sorban élhetjük meg. »Feszés volt már, mint húr, ha pattan.« Honnan ez a kísértetiesen, fölfedezés-szerűen pontos hasonlat? Mert nemcsak annyi, hogy »feszés volt már, mint a húr«, hanem még közelebb visz a saját helyzetéhez: »feszés volt már, mint húr, ha pattan«. Radnóti feleségétől tudjuk, hogy az így földíszett áldozat, a halott, a költő egyik barátja, egy hegedűművész volt. A kép itt tehát nemcsak hasonlat, metafora is: a hegedűé, a zenéé, a hangszerrel egygyévált muzsikusé – anélkül hogy erről a költőnek akár csak egyetlen magyarózó szót is kéne ejtenie.

Hét sor, mindössze ennyi az utolsó razglednica, a legnagyobb Radnóti-versek egyike. Milliók voltak, akik fegyverrel harcoltak az embertelenség ellen. Ő ceruzával a kézben küzdött az utolsó pillanatig a maga – és mindnyájunk – emberi igazáért.”

Élet és Irodalom, 1972. 49. sz. 11.